

ПРЫНЦЫПЫ НАМІНАЦЫІ СТРАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Сюй Байлун

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

672227214@qq.com;

наук. кір. – Т. Р. Рамза, д-р філал. навук, праф.

У артыкуле разглядаюцца прынцыпы намінацыі страў у беларускай мове на матэрыяле «Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы» (2016). Зроблены высновы, што ў выяўленых назвах страў дамінантнымі з’яўляюцца два прынцыпы: галоўны спосаб прыгатавання стравы і галоўны інгрэдыент стравы.

Ключавыя словы: намінацыя; прынцыпы намінацыі; матывуючыя прыметы; назвы страў; беларуская мова.

Харчаванне з’яўляецца адным з найважнейшых бакоў чалавечага жыцця, што таксама знаходзіць адлюстраванне ў мове. У розных мовах існуе мноства моўных адзінак для намінацыі страў, колькасць якіх увесь час папаўняецца. Аб’ект нашай увагі – назвы страў (129 адзінак), якія трапілі ў «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (2016) (далей ТСБЛМ). Мэта даследавання – выявіць прыметы, якія сталі грунтам для называння той ці іншай стравы ў беларускай мове, і абагульніць іх да асноўных прынцыпаў намінацыі.

Прынцып намінацыі, у адрозненне ад спосабу намінацыі, пад якім разумеецца, як выяўляюцца матывуючыя прыметы ў слове (непасрэдна або праз пераноснае значэнне слова), уяўляюць сабой абагульненні матывуючых прымет. Прынцып намінацыі адказвае на пытанне «чаму прадмет называецца менавіта так?», а спосаб намінацыі – «як прадмет называецца?».

Назвы страў у беларускай мове функцыянуюць як словазлучэнні або як асобныя словы, напр.: *кісель журавінавы і зацірка*. Складаныя назвы страў будуюцца па пэўных мадэлях. Сама мадэль – гэта спалучэнне ўласна назвы, што выступае асобным словам, з рознымі азначэннямі, якія ўказваюць на спосаб прыгатавання (*курыца смажаная – смажыць*), вызначальны дадатак (*дранікі са смятанай – смятана*), прымету нацыянальна-культурнага характару (*катлета па-кіеўску – па-кіеўску*), галоўны інгрэдыент (*салата з гуркоў – гуркі; курыны булён – курыца*), спосаб прыгатавання і посуд (*бульбу тушаная ў гаршчочку – тушыць, гаршчочак*) і інш. Значыць, складаныя назвы страў – гэта, па сутнасці, канкрэтызацыя назваў-слоў. Варта адзначыць, што словазлучэнні, у сваю чаргу, могуць зазнаваць працэс

семантычнай кандэнсацыі. У такім выпадку словазлучэнне «сціскаецца» да асобнага слова (*мінеральная вада* → *мінералка*). Таму, перш чым звярнуцца да вывучэння складаных назваў, мэтазгодна пачаць з назваў страў, абазначаных адным словам.

У ТСБЛМ слова *страва* вызначаецца як «1. Пэўным чынам прыгатаваныя для яды прадукты харчавання, а таксама сам яда. 2. Адзін з відаў яды, які падаецца на снеданне, абед і вячэру» [1, ст. 787], а слова *яда* – «тое, што і ежа» [1, с. 962], слова *ежа* – «усё тое, што ядуць; прадукты харчавання» [1, с. 245]. Відавочна, што фактычна немагчыма правесці дакладную мяжу паміж «назвамі прадуктаў харчавання» і «назвамі страў», паколькі абодва паняцці перасякаюцца паміж сабой. Але з назваў страў, што выступаюць асобнымі словамі, можна вылучыць дзве групы.

Адною групу складаюць назвы, якія ў першым значэнні ўжываюцца як рэчывы, што могуць служыць сырым інгрэдыентам страў (напр., *памідор*, *свініна*). Такія назвы рэчываў ужываюцца ў значэнні ‘страва з гэтага рэчыва’ звычайна ў пэўным кантэксце і з рознымі азначэннямі, як: *гарбуз* (*смажаны*), *селядзец* (*пад шубай*) і г. д. Намінацыя тут грунтуецца на семантычнай транспазіцыі, якая не мяняе матэрыяльнага аблічча пераасэнсоўваемай адзінкі і прыводзіць да ўтварэння шматзначных слоў [3]. Паколькі крыніцы прадуктаў харчавання чалавецтва досыць багатыя і разнастайныя, то інгрэдыенты могуць ахопліваць розныя семантычныя палі (жывёльны, раслінны свет і г. д.); гэта прыводзіць да таго, што дадзеная група з’яўляецца незамкнутаю і пераважае сярод усіх назваў страў. А прыцып намінацыі, як ужо было згадана вышэй, – прыцып інгрэдыентны.

У другую групу можна аб’яднаць назвы гатовай і паўгатавай прадукцыі, якія часта лічацца за ўласныя назвы страў, што склаліся і замацаваліся на працягу доўгага часу развіцця мовы і супольнага жыцця нацыі. Такія назвы абазначаюць, як правіла, традыцыйныя стравы нацыянальнай кухні (*дранікі*, *мачанка*, *боршч*), яны колькасна абмежаваныя і ўтвараюць замкнутую групу.

Са 129 выяўленых назваў страў 50 складаюць матываваныя словы, 79 нематываваных слоў (61 запазычанае і 18 славянскіх). На аснове матываваных слоў былі абагульнены прыцыпы намінацыі страў:

1) ‘галоўны спосаб прыгатавання’ (24 назвы), напр.: страва *смажаніна*, галоўным спосабам якой з’яўляецца *смажыць*; страва *дранік* – *драць*; *грэнкі* – *грэць*; *запяканка* – *пячы*; *варыва* і *варэнікі* – *варыць*; *квашаніна* – *квасіць*; *студзень* – *студзіць*; *паранка* – *парыць*; *саладуха* – *саладзіць* і г. д. Відавочна, што назвы гэтай падгрупы ўтвораны ад дзеяслова, які ўказвае на галоўны спосаб апрацоўкі ў працэсе прыгатавання;

2) ‘галоўны інгрэдыент’ (14 назваў), напр.: *яечня – яйка; тварожнік – тварог; сырнік – сыр, тварог; смятаннік – са смятаннай начынкай; крывянка – кроў; бульбянік – бульба; аўсянка – авёс; грачанік – грэчка;*

3) ‘форма’ (4 назвы), напр.: *трубачка, форма якой нагадвае трубу; слойка, якая быццам складваецца слямі; рагалік нагадвае рог; наліснік, які тонкі як ліст;*

4) ‘смак’ (3 назвы), напр.: *кісель, які мае кіслы смак; праснак, смак якога прэсны; расольнік, смак якога салёны;*

5) ‘тыповы спосаб яды’ (2 назвы), напр.: *мачанка, якую мачаюць; закуска, якую кусаюць;*

6) ‘стан рэчыва’ (1 назва): *поліўка ўтворана ад дзеяслова ліць, які паказвае, што гэта страва прадстаўлена ў стане вадкасці;*

7) ‘тэмпературны стан страў’ (1 назва): *халадзец – у халодным выглядзе;*

8) ‘тыповая мясцовасць пашырэння стравы’ (1 назва): *сялянка – сяло, сельская страва* [4].

Сярод матываваных слоў, якія называюць стравы, пераважае прынцып намінацыі ‘галоўны спосаб прыгатавання’ і прынцып ‘галоўны інгрэдыент’. Гэтыя дзве прыметы для называння страў у выбраным фактычным матэрыяле дамінуюць.

Сярод нематываваных слоў, якія называюць стравы, зафіксавана значна больш запазычаных слоў, чым славянскіх. Частка з гэтых запазычанняў французскага, нямецкага, англійскага і італьянскага паходжання, што тлумачыцца, на наш погляд, вялікім уплывам заходнееўрапейскай кулінарыі на беларускую.

Магчымыя прынцыпы намінацыі нематываваных славянскіх слоў, якія называюць стравы, удакладняліся пры дапамозе дадзеных этымалагічных слоўнікаў. У іх зафіксаваны такія прынцыпы намінацыі, як прынцып ‘галоўны спосаб прыгатавання’ (*блін* – паходжанне звязана з «малоць» [5, с. 175]), прынцып ‘галоўны інгрэдыент’ (напр.: *боршч* – «первичное знач. „борщевник“; знач. „похлебка из красной свеклы“ явилось в результате переноса названия похлебки, которую раньше варили из борщевника, на новое блюдо» [5, с. 198]), прынцып ‘сімвалічнае значэнне’ (напр.: *каравай* – «вероятно, от коромва, которое в русск. диал. имеет также знач. „невеста“» [6, ст. 332]), прынцып ‘форма’ (напр.: *калач* – “судя по круглой форме, произведено от *kolo (см. колесом)» [6, ст. 285]). Аднак этымалогія некаторых слоў застаецца няяснай і спрэчнай, таму цяжка дакладна вызначыць прынцып намінацыі назваў, абазначаных такімі словамі (напр.: *баба, бабка* – *словы не вельмі яснага паходжання* [2, с. 245]).

Вышэйпададзенае дазваляе зрабіць наступныя высновы:

1. У беларускай мове назвы страў функцыянуюць як асобныя словы і як словазлучэнні. Апошнія з'яўляюцца канкрэтызатарамі назваў-слоў і будуюцца па пэўных мадэлях.

2. Намінацыя страў грунтуецца на наступных прынцыпах: 'галоўны спосаб прыгатавання', 'галоўны інгрэдыент', 'тыповы спосаб ужывання (ежы)', 'смак' і інш. Але сярод усіх прынцыпаў намінацыі страў пераважаюць два – 'галоўны спосаб прыгатавання' і 'галоўны інгрэдыент'.

3. У беларускай мове шмат запазычаных назваў страў, што тлумачыцца значным уплывам заходнееўрапейскай кулінарыі на беларускую.

4. Нельга дакладна вызначыць прынцыпы намінацыі некаторых нематываваных славянскіх слоў, этымалогія якіх дагэтуль застаецца няяснай і спрэчнай.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / НАН Беларусі. Мн. : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2016.
2. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : у 14 т. / рэдкал. : Г. А. Цыхун (гал. рэд.) [і інш.]. Мн. : Беларус. навука, 1978–2006. Т. 1 : А–Б, 1978.
3. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/336a.html> (дата обращения: 19.04.2020).
4. И еще 97 фактов о русском языке от филолога Владимира Пахомова // MEDUZA. URL: <https://meduza.io/feature/2019/09/30/govorit-prisazhivaytes-vmesto-sadites-nevezhlivo-zvonit-kogda-nibud-stanet-normoy-polmandarina-pishetsya-slitno> (дата обращения: 20.04.2020).
5. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 2-е изд. М. : Прогресс, 1986–1987. Т. 1: А–Д, 1986.
6. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 2-е изд. М. : Прогресс, 1986–1987. Т. 2 : Е–Муж, 1986.